

GENEL ENERJİ TALEBİ İÇİNDE LİNYİTLERİMİZİN YERİ

Faruk TAMZOK(*)

ÖZET

Ülkemizde enerji ham maddeleri üretimine, ithal edilen, petrol taşkömürü ve elektrik enerjisinin de ilâvesi sureti ile oluşan toplam arz, talebi karşılayamamaktadır. Yürürlükteki enerji ham maddeleri üretim projelerinin gerçekleşmeleri halinde dahi enerji açığı önümüzdeki yıllarda da artarak devam edecektir. Projelerin gerçekleşmemeleri ihtimali ayrı bir riziko olacaktır.

Bilinen ekonomik hidrolik potansiyelimiz, mevcutların dışında yeni santral projelerinin hazırlanmasına müsaaittir.

Linyit rezervlerimizin üretim potansiyeli bugün elde edilenin çok üzerindedir.

özel sektör 2172 sayılı yasa ile ilgili kararnamelerle devlete intikal eden sahaları geri istemektedir. Devlet eli ile çalıştırılmalarına karar verilen ve gereği yerine getirilen rezervlerin özel sektöre iadeleri hatalı ve bu konunun devamlı taze tutulma gayretleri, muhtemel sonuçları bakımından zararlıdır. Zira bu durum yürürlükteki yatırım projelerinin gerçekleşmelerini ters yönde etkileyebilir.

SUMMARY

In spite of the internal production and imports of petroleum, hard coal and electricity, the total energy supply is not enough to meet the demand. Even, after the realization of production projects of energy raw materials, energy deficiency will continue in future. The failure of the realization will be another risk.

Known economical hydraulic potential of the country is available for the projection of new power stations,

The production capacity of the lignite reserves is much higher than the present production level.

Private sector has been claiming back the mining rights which were taken over by the state according to law number 2172.

It will be a mistake to return the mine reserves back to private sector and continuously renewing the struggles of the returning will also be harmful on the part of possible results. Because this will effect the realization of investment projects in force in reverse direction.

(*) Maden Y. Mühendisi, Türkiye Maden işçi Sendikaları Federasyonu Teknik Müşaviri, ANKARA.

GENEL ENERJİ TALEBİ İÇİNDE LİNYİTLERİMİZİN YERİ

Ülkemizde 1980 yılı enerji ham maddeleri üretim ve tüketim gerçekleştirmeleri, orijinal birimler cinsinden, aşağıdaki gibi olmuştur.

Cinsi	Birim	Üretim	Tüketim	İthal
Taş kömürü	10 ³ Ton	3.306	4.441	839
Linyit	"	14.352	14.352	
Asfaltit	"	558	558	
Petrol	"	2.330	15.444	13.114
Hidrolik	Gwh	11.348	11.348	
Odun	103	15.765	15.765	
Hayvan Artıkları	"	13.630	13.630	
Elektrik	GWH			1.340

Yıl içinde, toplam enerji tüketimi 55 milyon ton taşkömürü eşdeğeri olmuş bunun 30 milyonu iç kaynaklardan ve 25 milyonunda ithal sureti ile karşılanmıştır.

Buna karşın arz talebi karşılayamamış yakıt sıkıntısı çekilmiş, elektrik kesintilerine gidilmiş, bundan ekonomi zarar görmüştür.

Yıl itibarı ile ülkemizde kişi başına enerji tüketimi 1.1 ton taşkömürü eşdeğeri olmuştur. Bu rakam 1978 dünya ortalamasının yarısı seviyesindedir.

1985 ve 1990 yılları için birincil enerji projeksiyonları, orijinal birimler cinsinden, aşağıda yer almaktadır.

Cinsi	Birim	1985		1990	
		Üretim	Talep	Üretim	Talep
Taş kömürü	103	6.000	14.700	6.000	25.700
Linyit	"	69.500	69.500	104.500	104.500
Asfaltit	"	1.500	1.500	1.500	1.500
Petrol	"	3.000	19.400	6.000	21.600
Hidrolik	GWH	15.800	15.800	33.300	33.300
Jeo termal	"	90	90	2.700	2.700
Nükleer	"	—	—	90	90
Odun	103	6.400	6.400	6.500	6.500
Hayvan artık.	"	16.500	16.500	18.500	18.500

Kaynak: omer Bir, Türkiye Enerji Sorunu Ve Çözümü Yolları, Tebliğ, 2. Türkiye İktisat Kongresi İzmir, 2 — 7 Kasım 1981.

1985 ve 1990 yılları için öngörülen talep tahminleri sırası ile kişi başına 1.5 ve 1.7 ton taş kömürü eşdeğeri olmakta, her ikisinde 1978 dünya ortalamasının altında kalmaktadır.

Bu durumda ön görülen petrol ve taşkömürü ithallerine karşın, enerji yetersizliği önümüzdeki yıllarda da devam edecek gibi görünmektedir.

Öngörülen üretim miktarlarının gerçekleşmemden ihtimali ayrı bir riziko olacaktır.

Yurt içi enerji ham maddeleri rezerv miktarları ve öngörülen üretim kapasiteleri şöyledir.

Taşkömürü: Görünür, muhtemel ve mümkün kategorilerdeki rezerv miktarı 1,4 milyar ton olup ön görülen azami üretim kapasitesi 6 milyon ton/yıldır.

Linyit: Tüm kategorilerdeki toplam rezerv miktarı değişik kaynaklara göre 6.4 ile 7.8 milyar ton arasında değişmekte, 1985 yılı için 69.5 ve 1990 yılı için 104.5 milyar ton üretim öngörülmektedir.

Asfaltit: Tüm kategorilerdeki rezerv miktarı 52 milyar ve öngörülen yıllık azami üretim miktarı 1.5 milyar ton'dur.

Petrol: Bilinen sahalarla göre, üretilebilir petrol rezervinin 57 milyar ton civarında olduğunun tahmin edildiği ifade edilmekte, üretim miktarı olarak 1985 de 3 ve 1990 da 6 milyar ton'luk bir rakam yer almaktadır.

Hidrolik: Ekonomik kullanılabilir potansiyelimiz 100 milyarKwh olarak tesbit edilmiş olup halen faydalanılan 11 348, 1985 yılı için projelendirilen 15 800 ve 1990 için 33 300 milyar Kwh dır.

Jeotermal enerji: Halen tesbit edilmiş olan potansiyelin 4 500 MW güçte elektrik üretebilecek bir düzeyde olduğu ifade edilmektedir.

Nükleer enerji: Bilinen uranyum rezervlerimiz 4 600 ton olup bunun 1 200 MW güçte bir santrale yetecek bir seviyede olduğunun hesaplandığı ifade edilmektedir. 600 MW kurulu güçteki ilk santralin 1987 de % 50 kapasite ile üretime geçeceği, ikinci yıl % 75 ve üçüncü yıl % 100 kapasiteye ulaşacağı, 1 00 MW'lik ikinci santralin 1992 de % 50 kapasite ile üretime geçeceği planlanmıştır.

Bitümlü şistler: Jeolojik rezerv 5 milyar ton civarında olup henüz ilgili üretim projesi yoktur.

Odun ve hayvan artıkları: 1985 ve 1990 yılları için odun tüketimi olarak tesbit edilen miktarlar 6.4 ve 6.5 milyar ton, hayvan artıkları için tesbit edilen miktar ise 16.5 ve 18.5 milyar tondur.

Sonuç olarak;

Odun üretim kapasitesi sınırlıdır. Fazla üretim ormanlarımızın tahribi anlamına gelecektir.

Hayvan artıklarının tezek olarak enerji ham maddesi şeklinde kullanılmaları devamlı olarak topraktan alınan azotun toprağa iade edilmemesi demektir ki toprak veriminin azalmasına neden olmaktadır.

Bilinen uranyum rezervlerimiz, projelendirilen iki nükleer santrali besleyebilmenin içinde görünmektedir.

Taş kömürü rezervlerimiz sınırlıdır.

Bitümlü şistlerle ilgili durum ve jeotermal enerji olanaklarımız henüz açıklığa kavuşturulmamıştır.

Ülkemizde petrol taşıması muhtemel sedimanter alanların çokluğuna karşın aramaların yetersiz olduğu, arama işleminin son derece pahalı ve başarı şansının az bulunduğu, bir master tarama için toplam 2 milyon metre uzunlukta 756 sondajın daha yapılması gerektiği ve bununla 10 yıllık bir programa denk olduğu ifade edilmiştir.

Bu duruma göre büyük çapta enerji ham maddesi üretim artışı iki kaynaktan görünmektedir.

Hidrolik ve linyit

1980 yılında 11 348 milyon kWh olan hidrolik elektrik üretimi 1990 da 33 300 kWh'e erişecek, yinede ekonomik hidrolik potansiyelimizin ancak üçte biri değerlendirilmiş olacaktır. Bilinen potansiyel yeni üretim projelerine olanak vermektedir.

1980 yılı itibari ile 14 milyon ton olan linyit üretiminin 1985'de 69 ve 1990'da 104 milyon tona çıkarılacağı öngörülmüştür.

Başlıca, rezervlerden düşük düzeyde üretim yapıldığı, yeterince yararlanılmadığı, en fazla kâr getirecek kısımların çalışılıp önemli miktarlarda rezervlerin yer altında terk edildiği gibi yıllarca devam eden iddialar sonucu, 1978 yılında 2172 sayılı yasa uyarınca çıkarılan 7/16682 sayılı kararname ile özel sektör elindeki linyit haklarının önemli bir kısmı geri alınmış, ilgili kamu kuruluşu olan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na devredilmiştir.

T.K.İ. bu sahalar için üretim projeleri hazırlamış, yatırımlara başlamıştır. Bu projeler devlet yatırım projeleri arasında yer almıştır.

1981 Yılı Programı Yatırım Projeleri arasında T.K.İ. Kurumu ile ilgili 15 adet linyit üretim projesi mevcuttur. Bunların 6 tanesi 2172 sayılı yasa uyarınca hakları geri alınan sahalarla aittir.

Bu projelerin gerçekleşmeleri ile 1986 yılı sonuna kadar T.K.İ. Kurumu linyit üretimi 75 milyon ton/yıl'ın üzerine çıkarılmış olacaktır.

Ancak projelerin gerçekleşmeleri gecikmektedir. Zira finansman talebi yeterince karşılanmamaktadır. T.K.İ. Kurumunun 1980 yılı finansman talebi 25 milyar ve tahsis 15 milyar, 1981 yılı talebi 46 milyar ve tahsis 30 milyar TL. olmuştur.

Zamanın önemli bir kısmının geçmiş olmasına karşı yatırım gerçekleşmeleri çok düşük düzeyde kalmıştır. Duruma göre projelerin saptanan devreler içinde gerçekleşmeleri mümkün görülmemektedir.

Projeler entegre projeler olup başlıca termik santradan besleyeceklerdir. Santrallarla ilgili yatırım gerçekleşmeleri daha yüksek düzeydedir.

rnek olarak, 1980 yılı sonuna kadar, Beypazarı'nda linyit üretimi ile ilgili yatırım gerçekleşmesi % 2.5 ve termik santralla ilgili yatırım gerçekleşmesi % 40 olmuştur.

Bu oranlar, Sivas — Kangal da % 1.3 ve % 40, Muğla - Yatağında % 1 ve % 60 dır. Santral inşaatlarının daha önce tamamlanmaları, ancak çalıştırılmak için linyit üretim projelerinin gerçekleşmelerinin beklenmesi durumu ortaya çıkacak gibi görünmektedir.

Linyit madenciliği yüksek düzeyde yatırım gerektiren bir iç koludur. Yılda bir tonluk bir üretim kapasitesi yaratabilmek için 1980 fiyatları ile 3 500 TL. civarında bir yatırım gerekmektedir ve bunun yarısı kadarı dış kaynaklı olmaktadır.

Ülkemizin giderek artan miktarlarda enerji ham maddesine ihtiyaı vardır. Bilinen kaynaklardan optimal düzeylerde üretim sağlanması ve yeni kaynakların bulunup işletilmeleri konusunda çabaların yoğunlaştırılması zorunludur.

2172 sayılı yasanın çıkışını takiben, devralıcı kuruluşlardaki tereddüt, daha önce gerekli hazırlıkların yapılmamış olması, bazı yneticilerdeki yasaya inançsızlık, bazı sahalarda örgüt kurma zorunluğu, bazı işletmelerde makina ve teçhizatın tesbit ve takdir işlemlerinden ewel dışarı çıkarılmış bulunması ve saha sahiplerinin son aylardaki faaliyetlerini tamamen üretime teksif etmeleri gibi nedenlerle devir işlemini takiben üretimlerde düşüş olmuş, bu durum ilk günden beri 2172 sayılı yasaya karşı olan eski işletmeciler tarafından kullanılarak, devlet eli ile alıştırılmanın başansızlıkla sonuçlandığı teması kamu oyununda işlenmeye çalışılmıştır.

Hakları geri alınan sahalanın eski işletmecilerine iadesi ile ilgili yasal girişimler olmuş, bu arada özel sektör giderek sesini yükseltmiş, eski hakları geri istemenin yanında çalıştırmak için mali kaynak ve hakların bir daha geri alınmayacağına dair garanti talep etmeye başlamışlardır.

Hakların geri alınmasında bazı isabetsizliklerin yapıldığı bir gerçektir, örnek olarak, havza ya da bölge niteliği taşımayan, bazı ufak, münferit ve devletçe çalıştırılmaları çok şüpheli linyit rezervleri, linyitle ilgili kararname kapsamına ve kayıtlara göre, Zonguldak ili Merkez, Devrek ve aycuma ile hudutları içinde görülen ancak görünüşe göre var olmayan bor tuzlanda, borla ilgili kararname kapsamı içine alınmıştır.

Ülkemizdeki zorunlu üretim artışına her sektörün kendi gücü oranında katkıda bulunması ülke çıkarları açısından elbetteki gereklidir.

Ancak, her maden rezervinin kendi koşullarına göre optimal bir üretim potansiyeli vardır. Pazarlama olanaklarının müsaadesi oranında bu potansiyelin harekete geçirilmesideülke ekonomisi bakımından zorunludur.

Bu potansiyel nasıl harekete geçirilebilir?

Her şeyden önce bu potansiyel doğru olarak saptanmalı ve gerçekleştirilmesi zorunlu kılınmazdır.

6309 sayılı Maden Kanunu'nun 44. maddesine göre, işletme hakkı talep edilen ruhsatname sahasında, işletmeye elverişli maden varlığının bulunması halinde, talep sahibinden madenin işletme projesi istenmektedir.

60. maddeye göre, talep, aramaların yetersizliği ya da olumlu sonuç vermemesi nedenleri ile red olunabilmektedir.

52. maddeye göre, tabi olacağı işletme şekli kararlaştırılan maden için Bakanlıkça, işletmenin teknik, iktisadi ve mali koşullarını gösterir bir şartname hazırlanmakta ve bulucuya tebliğ edilmektedir.

İtiraz halinde şartname Danıştay'da tadil ya da tasdik sureti ile kati şeklini almaktadır.

62. maddeye göre, talip ile Bakanlık arasında, mukavele ve şartname imza ve teati edilmektedir.

74. maddeye göre, maden işletme talebi sahibi, işletme hakkının tescilinden itibaren bir yıl içinde madenin mevcut işletme projesi ya da fen raporunda (avan - proje) ve madenin işletme şartnamesinde yazılı esaslar dairesinde işletme faaliyetine başlamak mecburiyetindedir.

78. maddeye göre, işletme projesi ya da fen raporu (avan - proje) ya da işletme şartnamesi esaslarına riayetsizlik halinde Bakanlıkça işletme hakkının feshine kadar gidilebilmektedir.

Bir maden işletme projesinin hazırlanabilmesi için rezerve ait kemiyet ve keyfiyet (nicelik ve nitelik) ile ilgili sorunların çözümlenmiş bulunması, sonrada projenin, pazarlama olanaklarının da göz önünde tutularak ekonomiye en üst düzeyde katkıda bulunacak bir üretim düzeyine göre düzenlenmiş olması gerekmektedir. Bu nokta, içinde bulunduğu dar boğazdan çıkma zorunluluğunda olan ve bu yolda çaba gösteren ülkemiz için son derece önemlidir.

Maden Kanunu'na göre, Maden Dairesi'nin rezervle ilgili sorunlar açıklığa kavuşturulmadıkça işletme hakkı vermeme ve her müracaat için belirli bir üretim seviyesi saptama yetkisi var gibi görünmektedir.

Ancak, ilgili yönetmelik bu yönde hazırlanmamıştır ve uygulama da bu yönde değildir.

1 Nisan 1964 tarih ve 11671 Sayılı Resmi Gazete ile yayınlanan Arza Tatbik Yönetmeliği'nin 37. maddesine göre, arza tatbik raporu ve ekleri (işletme projesi dahil) Maden Dairesi Reisi'nin başkanlığı altındaki bir fen heyeti tarafından tetkik edilmektedir. Tetkik sonucunda işletme projesinin tadil ya da tamamen değiştirilmesi lüzumu hasıl olursa, Bakanlıkça işletme hakkı talibine, durumu Maden Dairesi Fen Heyeti ile müzakerelere üzere, adı geçen projeyi hazırlayan veya fenni nezareti deruhte eden maden mühendisi ile birlikte Maden Dairesi'ne müracaat etmeleri gereği tebliğ olunmaktadır.

Mutabakat temin edilmemesi halinde konunun çözümü Bakanlığın onayına sunulmaktadır. Yani çok önemli bir konuda ki son karar poyatik hüviyeti nedeni ile etki altında kalması muhtemel bir makamın görüşüne bırakılmaktadır.

Ayrıca Maden Dairesi, Maden Kanunu'ndan doğan görevlerini yerine getirebilecek, bir işletme projesini hazırlayabilecek ya da hazırlanmış tetkik ile onaylayabilecek, projenin uygulama aşamalarını denetleyebilecek şekilde teşkilatlanmış değildir.

Bugüne kadar 78. madde gereği olarak işletme hakkının feshi cihetine gidilmediği ifade edilmektedir.

Halbuki madenlerimizin durumu bilinmektedir, örnek olarak, Maden Dairesi tarafından yayınlanan, madenlerimizin 1977 yılı faaliyetleri ile ilgili raporda, işletme ruhsatnameli özel sektör linyit sahası 148 olarak yer almaktadır. Bunların 40'ında yıl içinde üretim sıfır ve 52'sinde 1500 ton'un (günde 5 tonunun) altında olmuştur.

148 sahada yıllık üretim miktarı bir milyon tondur, günlük ortalama üretim sahası başına 20 ton civarında olmaktadır. Bu durum özel sektör madencilik çalışmalarının her türlü denetimden uzak, bir dağınıklık içinde, köstebek örneği yürütüldüğü yönündeki iddialara hak verdirecek bir ortam yaratmaktadır.

Bugünkü, denetimden yoksun koşullar içinde, madencilik sektöründe yüksek düzeyde üretim ancak devlet eli ile mümkündür. Zira kamu oyunun devamlı denetimi ve devlet yönetiminin kamu oyu denetimine karşı hassasiyeti, devleti her alanda olduğu gibi madencilik alanında da başarılı olmaya zorunlu kılar. Projeler gecikse dahi sonuç elde edilir.

Bu durumda alınabilecek en uygun önlem, Maden Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması ve Maden Dairesi'nin Maden Kanunu'nun gereklerini yeterince yerine getirebilmek üzere yurt çapında teşkilatlandırılmasıdır.

Bu konular çözümlenmedikçe gerek rezerv ve gerekse pazarlama olanakları bakımından değer taşıyan maden yataklarının özel sektör tarafından çalıştırılmaları sakıncalı olur.

Ayrıca, devletçe işletilmelerine karar verilen sahaların geri iadeleri bir yana, bu konunun devamlı taze tutulma gayretleride, yürürlükte olan projelerin gerçekleştirilmelerini ters yönde etkilemesi ihtimali bakımından zararlı olur.

Sonuç olarak;

1- Ülkemizde, her alanda olduğu gibi, madencilik alanında da üretim artışı zorunludur. Bu artış ithalatı azaltacak, ihracatı artıracaktır. Ekonomimizin böyle bir gelişmeye şiddetle ihtiyacı vardır. Bu üretim artışı özellikle gerek iç ve gerekse dış pazarlama olanakları uygun olan madenlerde mümkün olan en yüksek düzeylerde olmalıdır.

2- Denetimden uzak bir faaliyet sistemi düşünülemez ve madencilik sektöründe bir istisna teşkil edemez. Bu nedenle, Maden Dairesi'nde gerek nicelik ve gerekse nitelik bakımından yasanın kendine verdiği görevleri yeterince yerine getirebilecek ve bunu yurt düzeyine yayabilecek bir teşkilata kavuşturulmalıdır.

3- Maden Kanunu, işletme projelerinin hazırlanması, üretim seviyelerinin tesbiti ve yatırım aşamalarının denetimi konularında Maden Dairesi'nin daha yetkili ve etkili olmasına olanak verecek şekilde değiştirilmelidir.